

YENİ MEDENİYET VE YENİ YAŞAMA ESTETİĞİ

Prof. Dr. Milay KÖKTÜRK*

Çağımızdaki entelektüel ya da akademik faaliyetlerin en önemli amaçlarından biri, pratiğe giden yolu olabildiğince çabuk açmaktır. Medeniyet tartışmalarında da benzer kaygıyı görüyoruz. Doğası gereği öyle olamayacak olan olguda pratikte uygulanabilirlik kaygısı belirleyici olursa, bütün kavramsal çerçeveler tüketilmiş ya da en azından yanlış zemine oturtulmuş olur. Şayet medeniyet konusunun tartışıldığı toplantılarda ve yapılan tartışmalarda, pratiğe yönelik adımlar dizisi yapı taşı olarak değerlendiriliyorsa, bu, büyük bir yanlışlıktır demektir. Çünkü medeniyet, bir devlet veya bir kurum kurar gibi, bir kent inşa eder gibi yazılı/çizili bir proje ile inşa edilemez.

Tarihte bilinçli yapılmış bir medeniyet projesi ve buna dayalı olarak kurulan bir medeniyet yoktur. Medeniyetin ortaya çıktığı coğrafyadaki gelişim süreci, belli bir aşamadan ve seviyeden sonra medeniyete giden yolu oluşturur. Bu yolun açılması, o sürecin iç dinamiklerinin ürünüdür. Belki modern çağlarda medeniyet projesi yapılabilir. Ama bu, gelecekte mutlaka kurulacak bir yapının hazırlığı gibi değil, tarihi bilinçli okumaktan doğan gelecek tasarımı biçiminde olabilir. Artık uzun bir tarihi daha yüksek bir bilinçle muhakeme imkânına sahibiz. Geçen binyıllar zihinsel gelişime yol açtı, bu bir vakia. Lakin hep birlikte fikir geliştirecek de, herkes ona inanmadıkça, önemsemedikçe sonuç doğmaz. İnanıp önemseseye bile, gelecek kuşaklar da aynı ruhu paylaşmalıdır. Çok daha önemlisi, bunlar olsa bile, üretici ruhların tasarımlara ve üretimlere can vermesi lazımdır. Bir ruh filizlenmelidir. Diğer yandan, dünya karşısındaki anlam arayışında düşünsel boşluk derinleşince ve büyük fikirlere ihtiyaç duyulunca, işte o zaman üretici ruhların aşkın düşünceleri medeniyetin oluşumunda can suyu olur.

Kültür ve medeniyet üzerine

Bir toplumsal dünyada doğarız. Bu dünya aynı zamanda bir kültür dünyasıdır. Bu dünyada sahip olduğumuz her şeyi, somut-soyut, nesne türü yahut eylem/ritüel olarak, teorik ve pratik nitelikte her neye sahipsek onları zenginlik veya insan dünyasının gelişmişliği olarak görürüz. Rousseau'nun doğaya geriye dönme çağrısına kulak tıkamayı gerektiren sahiplikler bu dünyada yatmaktadır. Böyle bir dünya insan elinden çıkmıştır. Sahipliğimizin niteliğini, olumlu veya olumsuz mevcudiyetini/etkisini yine kendimize borçluyuz.

Bu dünya çeşitli şekillerde tanımlanır. Kimileri onu insanın tüm yapıp etmeleri olarak görürken, kimilerine göre de "kültür 'ben'den ibaret olmayan, bütün öznelere açık ve herkesin katılabileceği bir 'özneler arası dünya'dır." (Cassirer 2005: 108) Bu dünyayı aynı zamanda ortak dünya diye de adlandırabiliriz. Lakin hayatımız sadece kendi ortak dünyamızla sınırlı kalmaz. Kaldı ki, bugünün iletişim ortamında, genel olarak toplumun, dünyanın geri kalanı ile iletişim kurmaksızın varlığını sürdürmesi pek mümkün değildir.

Bizi kuşatan, içine doğduğumuz kültür dünyasının yerel/millî olduğu kabul edilir. Gerçekten de, her toplum kendi dünyasını kendisi için inşa ettiği için, bu, doğru bir teşhistir. Fakat bu dünya etkileme yahut etkilenmeyle, ortaya koyduklarıyla, ürün ve üretimleriyle kendi sınırları dışına da çıkabilir. İşte o zaman kültürün görünümü ve alanı değişir; o coğrafyadaki kültür artık başka coğrafyalarda da yaşanır

*Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü

bir şey olur. Buna medeniyet adı verilir. Bu nedenle, medeniyetin evrensel olduğu söylenir. Ancak bu adlandırma, kültürle medeniyetin bağının kopması gibi algılanır. Oysa evrensel olan, evrensel olmadan önceki millinin ta kendisidir, evrensel olmakla da milliliği kendinden sıyrıp atmaz. Bu bakımdan, evrensel olan, kökündeki millinin damgasını da taşır. Yani insanlık dünyasına mal olmuş olan her “evrenselleşmiş”in temeli bir “milli”dir. “Milli”nin bu yeni görünümünde öne çıkan unsur, ortaya konanların insanlığa yapılan bir sunum olması keyfiyetidir.

Kültür diye adlandırdığımız üretimler, bir toplumun belli bir anında üretilen eserler, toplumun bireylerine yaşantı içinde sunulan eylem biçimleri, yargılar ve değerlerdir. İnsanın her türden üretimi, onun kendi dünyasına bilfiil katılımı ve katkı yapması anlamına gelir. Fakat bu katkı, diğer toplumlara da hitap edecek, onların da yaşama dünyasını olduğundan daha iyi bir hale getirecek nitelik kazanmaya başladığında, etki alanı doğal olarak genişlemeye başlar. Bu da, bir kültür dünyasının, tüm insanlığa teklif edebileceği üretimler ortaya koyması demektir. Medeniyet, bir kültür coğrafyasını oluşturan ve o coğrafyanın dinamizmini sürdüren ruhun, o coğrafyanın sakinlerine ürün sunmakla yetinmeyip, tüm insanlığa sunulabilecek nitelikte ürün ve üretimler gerçekleştirebilecek düzeye erişmiş olmasını anlatır. Bu demektir ki kültürler gelişerek medeniyet haline gelebilir.

Kendi toplumsal dünyası için yeterli olan bir kültürel sistem, niçin başka dünyalara açılır? Başka toplumsal dünyalara açılmanın, o dünyalarda kabul görmeyen yolu nedir? Başka bir deyişle; bir kültür neden medeniyet halini alır? Belirtildiği gibi medeniyet, kendi sınırları dışında da, yaygın biçimde belirleyici olabilmeyi, olmayı ve bu belirleyiciliği sürdürmeyi anlatır.

Medeniyetin temeli nedir?

Toynbee'nin iddia ettiği gibi, medeniyetin temelinde meydan okuma görmek (Toynbee 1991: 15) medeniyet hareketinin daha ilk başlarında saldırganlık görmek anlamına gelir. Çünkü bu kabul gereğince, bir şey için bir şeye meydan okunmaktadır ve bu da doğal olarak o şeyin tüketilmesi amacı içerir. Bu durumda da, filizlenen medeniyetin itici gücü ve taşıyıcısı olan bütün “ruhlar” bu amaca yönelir.

Aslında Toynbee “meydan okuma” yargısıyla medeniyetin temelinde böylece büyük ölçekli bir karşıtlığı yerleştirmiş olur. Bir kültür dünyası, diğerlerine, ötekilere, uzaktaki kültür dünyalarına düşmanca bir tutumla ve onların varlığını adeta ortadan kaldırmak istercesine taarruz etmek amacıyla kendini geliştirerek her alanda topyekûn bir sivil savaş ilan ederse, bu, meydan okumadır. Toynbee'nin bu yargısı, İngiliz filozofu Hobbes'un “doğal durumdan doğan herkesin herkesle kavgası” tasarımına çok uygundur. Sorun şu ki, medeniyet gerçekten bir meydan okuma mı?

Medeniyet ortamında, sosyal, siyasal, sanatsal, teknik yahut başka hangi üretim alanı varsa, o alanlarda, toplumun hayatını değiştiren evrensel formlar üretilir. Onların tamamı, “insanlığa sunulan bir teklif” olarak görülmelidir. Gerçi doğası gereği saldırgan bir medeniyet zorlayıcı bir yol izleyebilir. Ama sonuçta o medeniyetin formlarını içselleştirecek olanlar kendi karar ve iradeleriyle bunu yaparlar. Zorlamaya dayalı benimsetme kalıcı olmaz. İşte hayatı değiştiren evrensel form üretimi vakıası, bir kültür dünyasının önce kendi sınırları içinde ve kendi toplumsal dünyası açısından yetkin hale gelmesi gereğine işaret eder. Yani milli bir kültür, kendi içinde yüksek düzeyli üretimler gerçekleştirmeden evrensele ilişkin üretim yapamaz. Deyim yerindeyse, önce kendi kabını doldurmalı, sonra taşmalıdır. Bu da, medeniyetin “meydan okuma” değil “kendini aşma” arzusunun ve eğiliminin sonucu/eseri olduğunu ifade eder. Kültür kendi dünyasında kendi yetkin üretimleriyle adeta kabını doldurduktan sonra öteki dünyaları da iyi ve güzel renklerle doldurmak ister. O, ötekilerin de olduğundan daha iyi olmasını arzu eder ve bu istekle kendi formlarını evrenselleştirir.

Medeniyetin ürettiği formlar doğal olarak tekliftir. Bu tekliflerin diğer toplumsal dünyalarda kabul görmesi için gereken koşullardan bazıları şunlardır:

1 - Bu formlar, üretildiği kültür çevresinde o güne kadar mevcut olan yahut üretilen formlardan üstün olmalıdır.

2 - Onlar önce kendi coğrafyasında kendini kanıtlamalıdır.

3 - Bu formlar farklı çevrelerdeki benzer formlardan da üstün olmalı, aynı zamanda onlara karşı bir seçenek oluşturmalıdır.

Medeniyet, sözü edilen kendi formlarının arkasına felsefenin, bilim ve teknolojinin gücünü alır. Medeniyetin ruhunu taşıyan en saf ve katıksız üretim, o medeniyet çevresinde filizlenen felsefi düşüncelerdir. Daha doğrusu medeniyet, en kristalize formunu, düşünce temelini ve dünya tasarımını felsefeyle bulur. Bu bakımdan, medeniyetin gelişim sürecinde gerçekleşen yoğun felsefe etkinliği ve felsefi düşünce üretimi onun varabileceği en üst seviyenin itici gücüdür. Bilim ve teknoloji ise bu ruhun ve gücün görünür hale gelmesini, bilfiil hayatın içine, yani yaşama dünyasına girmesini sağlar. Bu ruhun zirvesini itici güç olan felsefi düşüncedir.

Başka bir kültür, diğer bir kültürün sunduğu yeni formları niye kabul eder?

Bir kültürün sahip olduğu somut ya da soyut unsurlar insan varlığını diğeri kadar “iyi” duruma getirebilecek nitelikte değilse, bu, o kültürün, diğer kültür dünyasındaki eserlerin karşısına çıkarabileceği üretimlere sahip olmadığını gösterir. Dolayısıyla diğeri, yani daha üstün formlara sahip olan, doğal olarak baskın olur. Bu nedenle, baskın medeniyeti “kötü”lemenin mantığı yoktur. Kötüleme, kötüleyenin yetkin ve yetersiz olmasından başka bir neden taşımaz. Kötüleyenin kendi kültürünü medeniyet haline getirmesine mani bir şey yoktur. Şayet bu olamıyorsa, üretici olmayan bir kültürden söz ediyoruz demektir. Üretici ruhu olmayan kültür ise gittikçe gelişerek baskın konuma geçemez.

Her kültür teorik olarak medeniyet haline gelme potansiyeline sahiptir. Bu ise, o kültür çevresinde insanlığın tümüne hitap edebilecek üretimlerin yapılabilmesiyle gerçekleşebilir. Bir toplumun kültürü sadece o toplumun varoluşuna hizmet ediyor ve içinde, dışta kalanlara sunulabilecek bir üretim barındırmıyorsa, bu kültür çevresinde medeniyetten söz edilemez. Burada iki noktayı özellikle belirtmek gerekir. Birincisi, diğer insanlara sunulan üretimin, örneğin bir sosyal ya da siyasal sistemin, bir üretim biçiminin, onlar tarafından kabul edilmiş olup olmaması, medeniyetin mevcudiyeti açısından önem taşımaz. Başkaları kabul etmese de, o kültür coğrafyasında, o toplumu daha iyiye götüren ve onu daha yetkin kılan formlar potansiyel bir evrenselliğe sahip demektir. Yani medeniyetin evrenselliği “kabul edilmişlik” durumundan ziyade “kabul edilebilirlik” durumudur. Medeniyetin gücü burada yatar. Oluşmak ve etki altına almak gücünü göstermek demektir. Bu güç ise asla askeri güç değil, üretimin gücüdür.

İnsanlığın gerçek anlamda tekâmülünü medeniyetler oluşturur. Tarihselci filozof Dilthey’in çağın ruhu dediği şey, uygarlıkların içyapısı, onun üretimlerinde dile gelen ide ve tasarımlar, onun dünya tasarımındaki kavramsal çerçeve olsa gerektir. Tüm medeniyetlerin üretimleri de bu zihinsel boyutu kendi eserlerinde dile getirir. Medeniyetlerin dili işte bunlardır. Bir medeniyet bunlar vasıtayla konuşur. Sadece yaşayan veya etkin olan medeniyetler değil, tarih sahnesinden çekilmiş medeniyetler de konuşur. Yaşayan medeniyetler, sözünü, mevcut ve arkası gelen üretimleriyle söyler. Dinlenmeye çekilmiş, eserlerini artık daha üst düzeye taşıyamayan ama üretim biçimlerini muhafaza eden medeniyetler sözünü başka türlü, sadece eserleri bugüne ulaşan medeniyetler daha başka türlü söyler. Ölmüş medeniyetlere, insanlık hatırası diye kulak verilir. Ancak yaşayan ve dinlenmeye çekilen medeniyetin eserlerini, o medeniyet çevresinin bilinçleri, yeni üretimlere kaynaklık edebilecek biçimler hazinesi olarak temaşa eder. Medeniyet tatile girse veya tarih sahnesinden silinse bile, onun

kalıcı unsuru olan eserler, medeniyetin ruhunu yansıtır. Örneğin sanat bu unsurların başında gelir. Zira sanat, ruhun eşyayı estetik formda biçimlendirişidir.

Bir medeniyet insanlığa neler teklif edebilir?

Üretim ve tüketim biçimi, teknik araç gereçler, bilimsel bilgi ve felsefî üretimler, siyasal ve sosyal sistem, sanat, edebiyat ve daha önemlisi, yaşama estetiği... Bu teklifler içinde en fazla etki gücüne sahip olan, onun yaşama estetiğidir. Çünkü yaşama estetiğinde, hem yaşama dünyası ve yaşama duygusu, hem bireyin zihin dünyası ve hayatı kavrayışı, hem de eşya dünyasıyla ilişki biçimi düzenlenir. Bu yönüyle medeniyet aynı zamanda bir üst kimlik ve tasarım biçimi oluşturan kapsayıcı bir zihinsel ortamdır.

Medeniyet ihtiyacı ve inşası sorunu

Batı medeniyeti karşısında bizim coğrafyamızın tutumu hep sorunlu oldu. Gerçi, Batı medeniyetinin attığı her yükseliş adımı bizim coğrafyamızdan bir şeyleri alıp götürmekteydi. Ama bizim tepkimiz, algımız ve buna dayalı eylemlerimiz önemli idi. Bizim coğrafyamızda Batı medeniyeti hep suçlandı. Tabii insanlık dünyasında bu medeniyet başarılı bir sınav da veremedi. Onun inşa ettiği dünya zulüm ve vahşet dünyası haline geldi. Elbette şunu da sormak lazım; daha öncesinde dünya bir insanlık cenneti miydi?

Dünya hep problemliydi ve halen problemlidir. Medeniyetler bu dünyaya olduğundan daha iyi olma imkânı sunabilir. Ama medeniyetin geleceği onu güncel olarak yönlendirenlere bağlıdır. Bu süreçteki tercihler insanlık dünyasının geleceğini belirler. İşte Batı medeniyetinin üretim ve gücünü sevk ve idare edenler, bunu, insanlık trajedisine çevirecek tarzda kullandılar. Bizler ise sadece kötülöklere kötü damgası vurarak bu medeniyeti olumsuzladık. Bu medeniyeti derinlemesine muhakeme ederek yargılamamız icap ederdi. Diğer yandan bu medeniyet artık iç gücünü, gelişim ivmesini kaybetmiştir. Sorun da artık onu yerden yere vurarak teşhir etmek değil, ona alternatif üretmektir.

Bugün Batı medeniyeti iç gücünü kendisinin dışındaki medeniyetlerin yahut sair etkenlerin etkinliği dolayısıyla kaybetmedi. Onun üretici ruhu öldü. Geçmiş medeniyetler de kendi üretici ruhlarının ölümüyle çökmeye başlamıştı. Örneğin Grek medeniyetinden Roma'ya miras kalan, hedonist anlayış ve Stoacılık olmuştu. İslam medeniyeti, akıl kullanımı büyük ölçüde sınırlandığı için artık üretmemeye başlamıştı. Batı medeniyeti de postmodern çağlarda haz yaşantısının mabedi haline geldi. Haz yaşantısında aşkın üretimler yapılamaz.

Birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış olan yeryüzü, bugün mevcut olan Batı medeniyetinin çöküp gitmesiyle boş kalacak değildir. Bir medeniyetin ruhunun çöküş işareti, onun, yüzlerce yıllık kazanımlarından geriye dönmesidir. Batı uygarlığı tam da bu durumdadır. Kaldı ki, bu medeniyet insanlığa bir huzur ve sükûnet dönemi de yaşatmış değildir. Batı medeniyetinin egemenlik döneminde, onun iyileriyle kötülerini karşı karşıya koyduğumuzda, insanı yücelten değer inşasından ziyade insanlığı tahrip eden bir çizgi temaşa etmekteyiz. Bu da insanlığı, bu medeniyetin taşıdıklarını yaşama dünyalarından tasfiye etme ya da onun getirip kapıya bıraktığını içselleştirerek kendi tekâmülünden uzaklaşma ve kendisi olmaktan çıkma seçenekleriyle karşı karşıya bırakmıştır. Mevcut medeniyet bu bakımdan artık tüm imkânlarını tüketmiş gibi görünmektedir. İnsanlığa huzur ve sükûnet getirecek yeni bir medeniyetin doğacağı, ilk başta da bir medeniyet projesinin kendini takdim edeceği zemin de budur. Şayet bu medeniyetin yerine yeni bir medeniyet filizlenecekse, bunun yeri olsa olsa kadim bir medeniyet coğrafyası olur. Bu da Türk ve İslam coğrafyasıdır. Lakin sorun şudur: Coğrafyanın varlığı tek başına yeterli olmadığına göre, bu filizlenme nasıl gerçekleşir? Düşünce

dünyamızda yeniden inşa konuşulurken, dini, tasavvufi ve ideolojik söylem karşımıza çıkmaktadır. Bunların medeniyet inşasındaki rolü ne olabilir?

Hayatını sadece idealine vakfederek bugünün güncel yaşantısına sırtını dönem iki tip vardır: Militan ve derviş. Biri ötekilere karşı müfrit, diğeri ise kendine karşı... Onlar tüm insanlığı kuşatacak bir medeniyet kuramazlar. Böyle bir düşünceleri de olamaz. Her ikisi de kendinden vazgeçiş hedefler. Oysa medeniyet, kendini merkezde görerek, kendini üretici ruh olarak tanıyarak kurulabilir. Üretici ruh, yüksek ideal sahipliği demektir.

Mistisizme bakalım...

Mistiklik eşyanın bilgisine alacakaranlıkta hülyalı bir vukufiyeti andırır ve nedensellik ilişkisinin keşfine kapı aralamaz. Mistiğin vecd hali akıl kullanımı anlamsız ve gereksiz kılar. Mistik yönelimde eşya ile doğrudan ilişki kurma kaygısı olmadığı gibi, eşyalar veya olgular arası ilişkinin de keşfi söz konusu değildir. Mistik ruh halinde, bireyi kendinden geçiren içsel temaşa ve yaşantı vardır. Fakat bu duygu durumu doğal duygu durumundan hayli farklıdır. Mistik ruhtaki vecd aşkın varlığı keşiften doğan teslimiyet duygusudur. Onda karşıt veya farklılık, hatta bizatihi varoluş bile asli kategori olarak görülmez; hepsi zahiridir. Diğer geri kalan her şey aşkın varlığın eseri olmak bakımından sadece ona tanıklık eder. Mistik ruhun toplum ve insan tasarımı ise, olup biteni çeşitliliği bakımından anlamayı değil sadece insanı kötü olana sevk eden iç unsurla açıklamayı önceler: İsteyen ben ya da nefis! Buna bir kere egemen olundu mu, artık insan dünyasını temelden itibaren güzelliğın saracağı var sayılır. Yaşama dünyası nefse egemenlik için çıkılan yolculuktaki savaş alanıdır. Tüm ruhlar bu istenmeyenden arındırılmalı ve kendi varoluşlarına uygun mevcudiyet formuna taşınmalı, yani tüm nefisler terbiye edilmelidir.

Burada tasvir edilen ruhsal durum, nesnel koşulları ve temelleri oluşturulmuş olan bir uygarlıkta bireylerin ruhsal derinliği için upuygun bir zemin ve ortam olabilir, ama eşya dünyasıyla reel bir ilişki zemini olamaz.

Dinsel bildirim yoluna gelince; insanı kişi değil de kul olarak muhatap alan bir tembih sistemi, bugünü, bilfiil yaşanan hayatı yok sayan veya önemsizleştiren, en azından ona sırt çevirmeyi teklif eden bir söylem biçimi, öte dünyada kurtuluş vaat eden bir sistem medeniyet oluşturamaz. Şayet kişi sadece öte dünyada kurtuluş peşindeyse, bu dünyada medeniyet kurmasına gerek yoktur. Af ve mağfiret diler, ardından günahsızca ölür. Oysa medeniyet dünyalılar içindir ve dünyadadır. Medeniyet kurmak için dünyalı olmak lazımdır.

Dinsel bildirim en yaygın söylem tarzı vaazdır. Bu ise inanç, duygu ve bilgi karışımı bir yoldur. O, sadece bildirme kipidir. Muhatabını derin biçimde düşündürmeyi ve onda bir özbilinç oluşturmayı değil, onu ilahi gerçeklikten haberdar ederek itaate sevk etmeyi amaçlar. Kutsal metinlerden alınıp bildirim konusu yapılan gerekçeler, kanıtlar, emir ve yasaklar dinsel düşüncenin gelişip derinleşmesini değil sadece bağlılık bilincinin güçlenmesini sağlayabilir. İnsani varoluşta asıl belirleyici olan, aklın üretici kullanımınıdır. Oysa sırf bildirimle karşı karşıya gelen birey, aklını üretici olarak kullanma ihtiyacı duymaz. Diğer yandan vaaz sadece o inanç çevresinin mensupları için önem taşır. Vaaz nitelikli bildirimde evrensel akla hitap değil, o inancın müminlerine sesleniş öne çıkar. Bu bilgi ve bildirim kipi medeniyet oluşumuna hizmet edemez. Medeniyet ancak akılla ve aklın üretici etkinliğiyle kurulabilir.

Din yalnızca mensuplarına kurtuluş vaat edebilir. Bu kurtuluş da büyük ölçüde öbür dünya için geçerlidir. Oysa medeniyet bir kurtuluş sağlamaz. Sadece daha iyiyi teklif eder. Medeniyet bu dünyadaki hayatı ve insanı mamur etme iddiasındadır. Bu nedenle belli bir dinin apaçık damgasını taşıyan uhrevi/manevi idelerden ibaret bir medeniyet tüm insanlığa ulaşamaz. Ona, evrensel anlamda

medeniyet de denemez. Bu dünyanın imarına temel teşkil eden ideler uhrevi kökenli olabilir. Ama mamur edilen, bu dünyadır. İdeler bu noktada kendisinden güç ve feyz alan kişinin bireysel dayanak ve güç kaynağıdır. Kaynaktan çıkan, bir mamul madde olarak, işlevi ve işlevselliğiyle ötekine sunulur ve sunulmalıdır. İşte aklın işlevi bu noktada ortaya çıkar. Uhrevi ideler akla taşınabildiği ölçüde insanlığa mal olurlar. Kant'ın ahlak felsefesi bunun en güzel örneğidir.

Yeni ortaya konan formu, "iyi" diye adlandırdığımız tasarımı akılcı temellere oturtmak, akılcı söylemle dile getirmek gerek. Bir açıdan bakınca, inanca dayalı ilke sadece o inanç çevresi mensubu için bir anlam ifade eder. Oysa akıl ve akılcı söylemler tüm zamanların akıl varlığına hitap eder. Kant'ın ödev ahlakı tam da böyledir. Kant, içtenlik, ihlâs, samimiyet ilkesi üzere kendi ahlakını kurgular. Bu, doğrudan Püriten (dindar) ahlakıdır. Ama Kant, ahlakında hiç de dindarca bir içeriğe, dinsel tembihlere yer vermez. Hristiyan dindarlığı ve onun ahlakı sadece Hristiyan dünya için geçerli iken, dine dayandırılan bir mesaj olmaktan çıkarılıp akılcı temele oturtulan ahlak sistemi ve anlayışı tüm insanları ilgilendirir. Kant bunu yapmakla, bir kültür ya da inanç çevresinin mesajını akılcı, temellendirilmiş ve sistematik hale getirerek tüm insanlığa taşımış olmaktadır.

Medeniyetin itici gücü : İç ilkeler

Bir medeniyet yapay yoldan oluşup zoraki varlığını sürdüremez. Belirtildiği gibi, medeniyetin ölümü, üreticiliğini kaybetmesidir. Medeniyetin doğumu da aşkın üretimler yapılmaya başlanmasıdır. Elbette bunun için önce o üretime ihtiyaç doğmalıdır. O anda mevcut olanlar topluma yetiyorsa, başka bir üretime ihtiyaç olmayacağı gibi, yapılsa bile bu üretim kabul görmez. Mevcut formu tahtından, sadece daha iyi bir form indirebilir. Yani yeninin, eskiden/öncekinden daha iyi olması lazımdır. Bu da yeni formun ardındaki ruhun üst düzey olması, daha yüksek düzeyli anlam ve değer yüklemesi gerektiği anlamına gelir. İç güce giden yol budur. En önemli iç güç, akıl ve duygu, bir de oluşan ruhtur.

Akıl kullanımı konusunda medeniyet çevrelerine kısaca göz atalım.

İslam'ın en temel kaynağında ısrarla akıl kullanımının önerildiği, emredildiği, hatta örneklerle ortaya konduğu görülür. Bu konu ve sorunun yazılı kaynaklarda veya sözlü bildirimlerde yüzlerce yıldan beri işlendiği de bir vakıdır. Akıl her ne zaman söz konusu olursa bu minvaldeki ilahi vahiy tekrarlanır. Bunu, temel kaynaklara biraz bile vakıf olan herkes bilir. Hal böyle iken, yani İslam pür akılcı zemin üzerine kurulu bir inanç sistemi olduğu halde, düşünce ve medeniyet tarihimizde akıl kullanımı ile ilgili sistematik bir öğreti, aklın kullanımındaki adımlar dizisi, bir metodoloji oluşturulmamış, aklın nasıl kullanılabileceğine yahut kullanılması gerektiğine ilişkin sistematik bir metot öğretisi yazılmamıştır. Belki de geçmişin o çağlarında buna ihtiyaç duyulmamıştı. İslam medeniyeti çevresi akıl kullanımı konusunda bin yıldır hiç de olumlu bir sınav vermiş değildir. Din algısından mezhep sorununa, düşünce üretimine kadar, akıl kullanımı gerçekten sorunlu olmuştur.

Akıl kullanımının Batı dünyasındaki seyri ise çok farklı olmuştur. Batı, akıl kullanımında yaşadığı trajik süreçten çıkmaya Rönesans ile başlayabildi. 17. yüzyılda Descartes akıl kullanımının sistematığını yaptı. Ama Descartes eşya dünyasının bilgisine götürecek bir akıl kullanımı sorununu çözmek için kolları sıvamıştı. O, kendisinden asla kuşku duyulamayacak kesinlikte bir bilgi arayışı peşinde idi. Onun kaygısının nedeni buydu. Aydınlanma diye adlandırılan dönem, Batının kendini yeniden inşa sürecinde aklın sayısız alanda her şeye nüfuz etmek için sergilediği genel hareketi anlatır. Bu kullanım ilkelerine uyan Batı akli sonraki yüzyıllarda bilimsel ve teknolojik anlamda dev adımlar attı. Batı uygarlığı bu süreçte şekillendi.

Descartes eşya dünyası bilgisi için taşıdığı kaygıyı sosyal aklın kullanımı konusunda taşımadı. Belki de o çağlarda buna gerek ve ihtiyaç yoktu. Aydınlanma ve sonrasında ise aklın toplumsal gerçekliği tıpkı eşya dünyası gibi bilebileceği varsayıldı. Böylece batı, maneviliği dışlayan katı bir akılcı yol çizmeye

koyuldu. Oysa nesne dünyası görünüşü ve gerçekliği bakımından hep aynı olduğu halde insan dünyası öyle değildi. Dolayısıyla aklın insan dünyasındaki kullanımı ile nesne dünyasındaki kullanımı aynı olmamalıydı. Ancak Batı akli bu soruna sadece işaret edebildi; metot inşa edemedi. Bu nedenle, karmaşıklaşan sosyal gerçeklik yüzünden ve aynı zamanda evrensel nitelikli sabit bir sosyal gerçeklikten söz edilememesi dolayısıyla, modern çağlarda, sosyal gerçekliği bilmeye yönelik yeni bir akıl metodolojisi ortaya koymak lazımdır. Kaybolan üretici ruhu dolayısıyla Batı uygarlığı bunu artık yapamaz.

Her çağa rengini veren anlam ve değerler tarihsel süreçte oluşur ve sonraki çağlara akar. Bu akış, bir medeniyetin 'besleyici ruhu'dur. Bir medeniyetin yaşama dünyasına sunduğu ve doğası itibarıyla 'iyi' gibi görünen unsurlar, son tahlilde bu akan ruhun elinde, gerçek anlamda iyi ya da kötüye dönüşür. Başka bir deyişle, tarihsel sürecin doğası insan elinde şekillenir. İnsan olup bitenleri ve gelecekte olacak olanları, ideal ve tasarımları çerçevesinde, şu veya bu ölçüde belirleme gücüne sahiptir. Yani dünya kendi başına ne iyi ne kötüdür. O sadece dünyadır. Dünyanın ve bireyin bu dünya üzerinde sürdürdüğü gelip geçici zaman diliminin mutsuzluk ve acıdan örülü olması zorunluluğu yoktur. Yaşama dünyası insanın eliyle inşa edildiğine göre, bu dünyayı yine insan eliyle huzur ve sükûnet mekânı kılmak da mümkündür.

Duygu için neler söylenebilir?

Duygusal zeminde sadece müşterek hissedişler paylaşılır. Duygular geçici ve değişkendir. Paylaşım bitince geriye hoş bir anı kalır. Uzun soluklu birliktelikler akılda gerçekleşir. Projeler, tasarımlar, geleceğe yönelik olası adımlar akılcı yoldan planlanır. Akıl bizi bilfiil var olan dünyada etkin kılar. Çünkü dünya hep aynı var olan dünyadır.

Duygusal temelli duruş ile bir medeniyet kurulamaz. Medeniyet eşya dünyası ile ilişkileniş temeli üzerine yükselir. Ama ilk hamle ve rehber akıldır. Batı sırf akılcı yola girdiği ve mukaddesatı bir kenara bıraktığı için çok eleştirildi. Gerçekten de bugünün Batı dünyası bir teknik cenneti oldu. Ama kendi içinde kendisi için iyi bir ortam inşa eden aynı Batı, dünyada insanı ve değerleri tüketen bir cehennem yarattı. İnsanlığın bugün ihtiyaç duyduğu medeniyet ise, insana ve dünyaya, dünyevi ve uhrevi olana doğru ve dengeli bir yer veren inşadır. Bunun yolu, akıl, duygu ve inancı dengeli biçimde birleştiren bir bakış biçimidir. Biri diğerine kurban edilmemelidir.

Medeniyetin taşıyıcı gücü: Yaşama biçimi

Medeniyetin belirleyici etkisi en çok yaşama dünyasında görülür. Yaşama dünyasında doğrudan etkili olamayan medeniyetler ölü yahut can çekişen medeniyetlerdir. Bu aslında son derece doğal bir durumdur. Neden? Çünkü medeniyet donmuş ve insan ile bağlantısız inşalar değil, insanın hayat verdiği ve her daim insanda hayat bulan inşalardır. Hal böyle olunca, onların yaşayan bireyde, nabız atan bedende, işleyen zihinde yeniden ve yeniden inşa edilmesi söz konusudur. Örneğin, bugün artık piramitlerin ve onların temelindeki tasarımın belirleyici etkisi yoktur. Burada önemli husus, zihinlere akış yolu sorunudur ki, bu noktada işte sanat ve edebiyat ve felsefe karşımıza çıkmaktadır.

Yaşama biçimi kavramı özellikle teknolojinin hayatın içine ve her alana girmesinden sonra öne çıkmıştır. Gerçi daha önceleri de yaşama biçimi olgusu söz konusu idi. Ama hayatı kökten değiştiren bir müdahale, örneğin sınaî üretimin yoğun etkisi gibi bir etken belirleyici olmuş değildi. Bu süreç de kapitalizmle belirginleşmiştir. Böylece yaşama biçimi olgusu ve tartışması, sanayi devrimi sonrasında, önceki çağlarda hiç olmadığı kadar öne çıkmış ve gündeme oturmuştur.

Weber'e göre kapitalizm, geldiği noktada ya kadercı bir tavırla "kaçınılmaz bir şey" olarak görülecek ya da "mevcut dünyadan görel olarak daha iyi olanı meşru şekilde inşa etmenin en iyi vasıtası" olarak kabul edilecektir. Kapitalizmin konumu dikkate alınca, onun gerçek doğasının kültürün bütününe ilgisiz kalması gerektiğine inanmak yanılıdır. (Weber 2011: 316) Dolayısıyla modern kapitalizmin kök salması, geniş kesimlerde kapitalist mekanizmaya uyum sağlanması, kapitalizmin yaşamın içine kendine özgü bir ruhla ve gerektiği şekilde girmesiyle gerçekleşmiştir. (Weber 2011: 329) Yani kapitalizm kendini teorik veya pratik işleyiş, bir sistem olarak sunmamış, doğrudan yaşama dünyasını değiştirici ürün ve üretimleriyle hayatın içindeki yerini dolaylı biçimde almıştır. Onun sundukları, hayatı olduğundan daha iyi hale getirici olduğu için tercih nedeni olmalıydı. Bu da, onları tercih edilen nitelikler toplamı (yani pratik fayda) ve bu niteliklerin zihinlerde tercih nedeni haline gelmesine dayanabilirdi. Yani kapitalizm bir yaşama biçimi üretmeliydi.

Beslenme ve barınma gibi temel ihtiyaçların karşılanması, ikamet edilen mekânın ve giderek tüm yeryüzünün kullanımı, gündelik yaşantıdaki giyim-kuşam tarzı, aile içi ilişkiler yanında diğer insani ilişkilerde egemen olan değerler, geleceğe taşınan umut ve irade anlamına gelen çocuk eğitimindeki ve sosyal davranış şekilleriyle insani ilişkilerdeki değer ve ilkeler, toplumsal varoluşu kuşatan siyasal yönetim tarzı ve siyasal hayata katılım biçimi... Özetle, yaşantının nabız atışının hissedildiği her yer, duygu ve düşünce dünyasından başlamak üzere yeni bir yaşama estetiğinin vücut bulma zemindir. Yeni bir medeniyet ancak böylece filizlenebilir.

Estetik kavramı

Estetiğin eser merkezli ve sırf sanatsal tartışmalardan çıkarılıp hayatın içine sokulması, hayatın bütünü içinde güzel algısı ve güzele temel arayışı; bu nokta fevkalade önemlidir. Çünkü ilkçağ düşüncesinden itibaren insan dünyasının dinamik (eylem) kısmı ahlak felsefesine tahsis edilmiştir. Oysa ahlak felsefesi yaşama sorunu ele almaya yetmemektedir. Bunun nedenlerinden biri şudur: Yaşantıyı dolduran tüm eylemlerimiz ahlak kapsamına girmez. Ahlak alanına giren eylemler belli nitelikteki eylemlerdir.

Ahlak felsefesinde "öteki" zorunlu varlıktır ve ötekine yönelik eylem öne çıkar. Dolayısıyla bu eylem iyi ile kötü arasına sıkışmıştır. Oysa yaşama sürecine felsefi bakış, hayatın bütünü hakkında bir anlam arayışıdır. Yaşamakta olma durumu, sadece öteki ilişkisini sadece iyi-kötü seçenekleriyle bağlantılı eylem durumlarını kapsamaz. İnsanın bir de eşya karşısındaki duruşu, eşya ilişkisi de vardır ve öteki, eşyalaşmış insandır; eşya ise öteki bile olamayacak bir "farklı var olan" ama yönelim nesnesidir.

Ahlak felsefesinin temel kavramları (iyi-kötü) yaşama dünyasının etik penceresinden ele alınışı, ara olayları, etik kapsamına girmeyen yaşama olgularını (belki onlar sonuçta iyi-kötü içine sokulabilirlerdi) dışta bırakmakta, yaşama dünyasını iki karşıt kutba ayırmaktadır. Diğer yandan binlerce yıldır tartışılan iyi ve kötü, yaşama dünyasında hiç de seçkin/belirleyici yer edinememiş, sadece güncelden uzak tartışmaya konu olmuştur. Belirtildiği gibi, ikisinin de kapsamına girmeyen ve yaşama dünyasını dolduran eylemleri ve eylem süreçlerini başka duruş noktasından değerlendirmemiz lazımdır. Bu değerlendirme estetik kavramı çerçevesinde yapılabilir. Yani estetik kavramı, modern çağların ruhuna uygun bir tartışma kavramı olabilir. Belirtildiği gibi, iyi-kötü kavramları ahlaki alanın ve oradaki eylemlerin kıstası gibi durur; eylemlerden bazıları vardır ki, iyi veya kötü kategorisine girmediği gibi, bu kavramlarla ilişki de değildir. Öteki bireylere yönelik eylemlerde mihenk taşı olan iyi-kötü, genel anlamda yaşama dünyası söz konusu olunca bizi terk eder. Örneğin estetik, hoş, zarif, ince kavramları ile bunların karşıtı olan kaba, hodbin, sevimsiz kavramlarını düşünelim. Etik eylemlerin aksine, estetik kavramların konusu olan eylemler doğrudan ötekini hedefleyen ve asıl anlamını ötekinde bulan, toplumsallığın ürünü ve göstergesi olan davranışlar değildir. Bu türden eylemler, "öteki" söz konusu olmadan da, kendi başına bir nitelik taşır.

Bu kavramlar sadece belli nitelikteki eylemlerin değil bir bütün olarak yaşama biçiminin, yaşama üslubunun kavramları olabilir.

Bu noktada, aslında estetik kaygı ve tartışmaların sanatsal alandan yaşama dünyasına, eylem ve tercihlere, hatta bunun temeli olan duygulara taşınmasını teklif etmiş olmaktadır. Hemen belirtelim ki, burada kastettiğimiz estetik, kültür endüstrisi marifetiyle gerçekleştirilen “yaşantının estetize edilmesi” süreci değildir. Özellikle Baudrillard’ın simülasyon kuramında kastettiği manada “gerçeklikle imaj arasındaki ayrımın ortadan kalktığı ve gündelik hayatın estetikleştirildiği” (Featherstore 2005: 118) kitle toplumu yaşantısı da bunun kapsamı dışındadır. “Gündelik hayatın yapısal ve insan dokusu bakımından estetikleşmesi; yeni binaları, büyük mağazaları, çarşıları vb. ve dükkânları doldurmak için sonsuz ürün yelpazesine sahip meta üretiminin genişlemesi ve yayılması” (Featherstore 2005: 131) biçimindeki estetik, sanatsal etkileyciliğin maksatlı kullanımıdır. Biz burada, estetiğin, sanatsal estetik dışına taşınmasını, bir bilinç biçimi olarak estetiğin yaşama dünyasında da açığa çıkmasını teklif ediyoruz. Sayısız bilinç biçimleri içinde en etkili ve belirleyici olan bilinç biçimi estetik bilinçtir. Hal böyle olunca, yaşama dünyasının inşasında akıl veya içeriksiz bir nitelik olarak duygu değil estetik duyarlık belirleyici olabilir. Zaten insanın öz varlığı üzerinde en belirleyici olan farkındalık durumu estetik bilinçtir. Diğer bilinç biçimleri estetik bilinç karşısında ya ikinci planda kalırlar yahut estetik bilinç tabii olurlar. Özellikle Hermann Cohen “duygu estetiği” kavramını kullanırken bu vakiya da işaret etmiş olmaktadır.

Sanatsal estetik bir obje üzerine kurulu olduğu halde, yaşama estetiği çok geniş yelpazeye yayılmıştır. Yaşama biçimleri, ilimizin yöneldiği alanlar ve nesnelere, davranışlarımız vb. unsurların hepsi, yani yaşama estetiğini oluşturan unsurlar vasıta olma özelliğine sahiptir. Bu alandaki estetik obje, estetik değer ve estetik yargı çözümlenmesi, bir ayağımızı toplumsal ortama basılı tutmamızı gerektirir ve bu alan daha problemlidir. Çünkü biz sanatsal estetikten söz ederken, estetik objeyle estetik sujeyi temele alırız ve orada bir “kendisi için güzel” keşfine çıkarız. Oysa yaşama estetiğinde “arzulayan insan”ı ve onun sınırsız gibi görünen, ama en sonunda belli ve genellikle de ortak bir eylem biçiminde cisimleşen sınırlanmış isteklerini, bir de bu isteklerin karşılandığı somut gerçekleştirmeleri söz konusu ederiz. Bu, yaşama durumunda vuku bulur. (Köktürk 2006: 244) Yaşama dünyası, ona ruh ve anlam veren değer ya da kavramlarla asıl rengini kazanır. Bu bağlamda oluşan anlayış, yaşama estetiğidir.

Yaşama estetiği, estetik duyarlılığın tüm yaşama adımlarında eylem, algı, tercih ve istemelere eşlik etmesidir. Burada, estetik duyarlılığın yaşama olgusuyla teması gerçekleşir. Ancak sözü edilen estetik duyarlılık, içeriksiz bir güzel keşfi eylemi değil, ilke ve idelerle yüklü bir bilincin, güzel ve hoş tasarımı çerçevesinde, yaşantının her anında iç ve dış gerçeklikle yüz yüze gelişi, yaşama dünyasının her unsurunu, soyut ve ilkesel bir güzel kıstasıyla değerlendirmeye tabii tutması, onlara kendi damgasını vurması demek olur.

Sancılı bir toplumsal dünyada gerçekte yapılması gereken şey nedir?

Bir medeniyet idealinin gönüllü erleri sadece fikir üretmeli, aşkın idelerle, bütüne/bütünlüğe bakış biçimi sergilemeli, dünyaya ve hayata yeni bir yorum getirmelidir.

Toplumsal veya bireysel projeler çizip bunun gerçekleşmesini istemek bir çıkış yolu değildir. Çünkü ilahi sistemlerden başka hiçbir sistem geleceği mükemmel biçimde inşa etme iddiası taşıyamaz. İlahi sistemler bile insanların elinde dünyayı cehenneme dönüştüren vasıta olabilmektedir. Bu nedenle yapılması gereken şey, sayısız aklın düşünüp taşınması, insani gerçekliği inşa ve ihya için durmaksızın fikir üretmesidir. Bu, bir yandan tüm akılları kuşatan bir üretim zemini olacak, diğer yandan o coğrafyadaki bilinçlerin uzlaşmasını sağlayacaktır. Bunun için de müşterek temalar oluşturulmalıdır. İşte estetik kavramı, duygu estetiğinden yaşama estetiğine kadar, bu bağlamda düşünce üretme zemini oluşturabilir.

KAYNAKLAR

Cassirer, Ernst, Kültür Bilimlerinin Mantığı zerine, ev. M. Köktürk, Hece Yayınları, Ankara 2005

Featherstore, Mike, Postmodernizm ve Tüketim Kültürü, ev. M. Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2005

Köktürk, Milay, Kültürün Dünyası, Hece Yayınları, Ankara 2006

Toynbee, Arnold, Medeniyet Yargılanıyor, Türkçesi: Ufuk Uyan, Aęaç Yayınları, İstanbul 1991

Weber, Max, Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu, ev. M. Köktürk, Bilgesu Yayınevi, Ankara 2011